

نگاهی گذرا به سیر تحول کارکرد موسیقی در حیات دینی یهود

نسرین بنی‌اسدی^۱، منصور معتمدی^{۲*}

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد ادیان و عرفان تطبیقی، دانشکده الهیات، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

۲. دانشیار گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشکده الهیات، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۸/۸

چکیده

در مطالعه حاضر، سیر تحول موسیقی در حیات دینی یهود از ابتدا تا پایان هزاره اول میلادی مطالعه شده است. هدف از نگارش این مطالعه نمایاندن ارتباط بین شرایط سیاسی-اجتماعی موجود در جامعه یهود و رویکرد آنان به موسیقی بوده است. در این مطالعه، که به روش توصیفی-تحلیلی نگاشته شده، نخست قدمت موسیقی و اشکال اولیه آن در عهد عتیق بررسی شده، سپس، با مراجعه به گزارش‌های تاریخی، به عصر معبد دوم پرداخته شده و نشان داده شده است که چطور در این عصر، هنر موسیقی در جامعه یهودی اورشلیم به اوج شکوفایی‌اش رسید. با این حال، از اوایل عصر پراکندگی، ملاحظه می‌شود، به سبب پیدایش نگرشی منفی درباره استفاده از آلات موسیقی در میان عالمان یهودی، استفاده از این آلات در مناسک دینی تحریم شد و موسیقی در فرهنگ دینی یهود در قالب سرودخوانی به حیات خود ادامه داد. بدین ترتیب، در مطالعه حاضر نشان داده شده که چطور در زمان گشایش و رفاه نسبی رویکرد متدینان قوم یهود به موسیقی در مجموع مثبت بوده است و در هر زمان که شرایط زندگی برای این قوم سخت و جانگاز شده توجه آنان به موسیقی کمتر شده و آنان رویکردی بدبینانه به آن اتخاذ کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ یهود، موسیقی، موسیقی عصر باستان، هنر یهود.

مقدمه

یکی از ادیان تاریخی که موسیقی از ایام کهن بخش مهمی از مناسک دینی آن را تشکیل می‌داده کیش یهود است. در این مطالعه سعی شده است، با تقسیم‌بندی تاریخ یهود به سه دوره عهد عتیق، عصر معبد دوم، و عصر پراکندگی^۱، سیر تحول سبک و جایگاه موسیقی در حیات دینی یهود از ابتدا تا پایان هزاره اول میلادی بررسی شود.

موسیقی، به‌منزله یکی از قدیمی‌ترین فنون بشر، از ازمینه دور در میان جوامع بشری حضور داشته و همواره از آن همچون ابزاری برای بیان یا برانگیختن عواطف انسانی استفاده شده است. یکی از کاربردهای اولیه موسیقی در جوامع بشری، برانگیختن عواطف روحانی در مناسک دینی بوده است؛ این بخش از کاربرد موسیقی تا عصر حاضر در میان پیروان ادیان گوناگون مشاهده‌شده است.

موسیقی در عهد عتیق

عهد عتیق بهترین و غنی‌ترین منبع اطلاعاتی درباره قدیمی‌ترین شکل موسیقی در حیات دینی قوم بنی‌اسرائیل است. فصل حاضر، با استناد به اشارات موجود در این کتاب، درکی نسبی از کم و کیف موسیقی یهود در عصر باستان به دست می‌دهد. در عین حال، باید توجه کرد که کتاب مقدس پیش از آنکه گزارشی تاریخی از ازمینه پیشین به‌شمار رود، متنی دینی است. بنابراین، اهمیت آن در این مطالعه بیشتر از جهت باستانی‌بودن خود این سند است، نه از جهت وجود مستندات تاریخی در آن.

۲۱-۲۲). با این حال، پس از این رویداد، در تعقیب ماجراهای قوم اسرائیل در صحرای سینا و چهل سال آوارگی آنان- که ذکر آن در ادامه تورات رفته است، اشارات به موسیقی کمتر به چشم می‌خورد. در واقع، پس از ذکر سرود موسی در سفر خروج، تا باب ۱۰ سفر اعداد اشاره جدی به موسیقی نمی‌شود. فقط در سفر لاویان ملاحظه می‌شود که خداوند به موسی فرمان می‌دهد تا به قوم بنی‌اسرائیل بگوید که در روز اول ماه هفتم هر سال با نواختن شوفار^۵ (شیپوری ساخته‌شده از شاخ قوچ) محفلی مقدس برای عبادت تشکیل دهند (لاویان، ۲۳: ۲۴). و اما در سفر اعداد خداوند به موسی (ع) فرمان می‌دهد که دو خصوصه^۶ (دو شیپور از جنس نقره) بسازد و آن‌ها را برای فراخواندن بنی‌اسرائیل به مقابل خیمه عبادت یا کوچ‌دادن آنان در بیابان و در نهایت یاری‌طلبیدن از خداوند در میدان جنگ به کار برد (اعداد، ۱۰: ۱-۹). تا اینجا ملاحظه می‌شود که مقصود از به‌کارگیری ساز موسیقی صرفاً اطلاع‌رسانی یا جلب‌نظر است. اما آیه بعد نخستین جایی است که در اسفار پنجگانه به کاربرد موسیقی در مناسک دینی اشاره می‌شود: «... و در روز شادی خود و در عیدها و در اول ماه‌های خود خصوصه‌ها را بر قربانی‌های سوختنی و ذبایح سلامتی خود بنوازید تا برای شما به حضور خدای شما یادگاری باشد. من یهوه خدای شما هستم» (اعداد، ۱۰: ۱۰).

بدین ترتیب، نواختن در خصوصه بخشی از مناسک اهدای قربانی می‌شود.

آخرین جایی که در اسفار پنجگانه از موسیقی (آوازی) یاد می‌شود باب ۳۲ از سفر تثبیه است که در آن از سرود موسی به هنگام مرگ یاد شده است. در این سرود موسی به مدح خداوند و نکوهش قوم خود می‌پردازد و در پایان به وعده خدا برای انتقام کشیدن از دشمنان قوم بنی‌اسرائیل اشاره می‌کند.

عهد عتیق بهترین و غنی‌ترین منبع اطلاعاتی درباره قدیمی‌ترین شکل موسیقی در حیات دینی قوم بنی‌اسرائیل است. فصل حاضر، با استناد به اشارات موجود در این کتاب، درکی نسبی از کم و کیف موسیقی یهود در عصر باستان به دست می‌دهد. در عین حال، باید توجه کرد که کتاب مقدس پیش از آنکه گزارشی تاریخی از ازمینه پیشین به‌شمار رود، متنی دینی است. بنابراین، اهمیت آن در این مطالعه بیشتر از جهت باستانی‌بودن خود این سند است، نه از جهت وجود مستندات تاریخی در آن.

قدمت موسیقی از دیدگاه عهد عتیق

نخستین اشاره عهد عتیق به موسیقی آنجاست که در سفر پیدایش یوبال^۲، یکی از نوادگان قابیل، نیای تمام نوازندگان کینور^۳ (ساز از خانواده چنگ) و عوگاب^۴ (نوعی ساز بادی مانند فلوت) معرفی می‌شود (پیدایش، ۴: ۲۱). این روایت، گذشته از فضای اسطوره‌ای آن، نشان‌دهنده قدمت موسیقی به‌منزله کهن‌ترین شکل هنر بشر در نظر پیروان دین یهود است. روایت دیگری از عهد عتیق موسیقی را دارای منشأ آسمانی معرفی می‌کند؛ آنجا که در کتاب/یوب خداوند به آواز ستارگان صبح در آن هنگام که آفرینش زمین به پایان رسید اشاره می‌کند (یوب، ۳۸: ۷).

موسیقی در اسفار پنجگانه (تورات)

به‌عنوان مشهورترین نمونه آیات مرتبط با موسیقی آوازی در اسفار پنجگانه، می‌توان به سرود موسی در مدح خداوند، پس از عبور امن بنی‌اسرائیل از دریای سرخ، اشاره کرد (خروج، ۱۵: ۱-۱۸). سپس، در ادامه همان باب از سفر خروج به دف‌نوازی و پایکوبی زنان بنی‌اسرائیل به سرکردگی مریم، خواهر موسی، اشاره می‌شود که با این روش خداوند را به شکرانه نجات بنی‌اسرائیل از شر سپاه فرعون سپاس می‌گویند (خروج، ۱۵:

انکارناپذیر داشته است. با این حال، پس از اسارت بابلی بود که این فن، به‌عنوان هنر مقدس، به‌تدریج جایگاه ویژه‌ای در تشکیلات عبادی معبد به دست آورد. در واقع، این امر با تلاش سرایندگان و نوازندگان لاوی، که در پی کسب اعتباری در حد کاهنان معبد (از نسل هارون) بودند، محقق شد (Bayer and Avenary, 2007: 641). بدین ترتیب، در عصر معبد دوم موسیقی رایج در بین توده مردم جای خود را به نوعی موسیقی حرفه‌ای مختص مناسک و تشریفات عبادی داد. آموزش و یادگیری این موسیقی فقط به خانواده‌های سرایندگان و نوازندگان معبد (که همگی از لایوان بودند) اختصاص داشت (Hirsch and Nowack, 1901: 118). در ادامه به بررسی سبک موسیقی در این عصر پرداخته شده است.

اسلوب موسیقی در عصر معبد دوم

از آنجا که در این عصر تعلیم و تعلم موسیقی فقط در میان لایوان مرسوم بود، سایر افراد حاضر در معبد در طی مراسم عبادی همراه با سرود و موسیقی نقش خاصی ایفا نمی‌کردند. مشارکت مستمعان در همسرایی فقط به پاسخ‌هایی چون «آمین»، «هللویاه»^{۱۳}، و «کی لِعولم حَسَدو»^{۱۴} محدود می‌شد (Hirsch and Nowack, 1901: 118). به چنین سرودهایی که در بردارنده پاسخ‌هایی کوتاه از جانب مستمعان است سرود انعکاسی^{۱۵} می‌گویند (Elden, 2003: 4). علاوه بر این، نوع دیگری از سرودخوانی، موسوم به تهلیل خوانی^{۱۶} نیز در مراسم عبادی معبد رواج داشت. این شکل سرودخوانی، که اغلب در سرایش مزامیر به‌کار می‌رفت، روشی بود که طی آن دو دسته از سرایندگان بندهای یک قطعه سرود را بین خود تقسیم می‌کردند و به‌نوبت بند مربوط به خود را می‌سراییدند (Elden, 2003: 6). این شکل سرودخوانی برای نخستین بار در کتاب نحمیا، باب ۱۲، مشاهده می‌شود؛ آنجا که نحمیا برای متبرک کردن حصار اورشلیم دو دسته سرودخوان (به همراه نوازندگانشان) ترتیب داد تا در دو جهت مخالف حصار را دور بزنند و نغمه‌ای را که باید، به خواست نحمیا، بندهایش را به‌نوبت هر گروه می‌سرود، در وصف خدا سر دهند (نحمیا، ۱۲: ۲۷-۴۳). گفته می‌شود که در این دوره، موسیقی، که ترکیبی از آواز و نوای ساز بوده، عموماً به صورت اونیسون اجرا می‌شده است (Randel, 2003: 424). یعنی همه نوازندگان و سرایندگان که در اجرای یک قطعه موسیقی شرکت داشتند فقط یک نغمه^{۱۷} و دقیقاً یک نت را (هرچند گاهی با فاصله یک اکتاو بم‌تر یا زیرتر) ایجاد می‌کرده‌اند. این نکته را می‌توان در روایت مربوط به قراردادان صندوق عهد در معبد سلیمان (ع) در کتاب دوم *تواریخ/ایام* نیز مشاهده کرد. چنان‌که پیش از این

موسیقی در سایر کتب عهد عتیق

در کتب بعدی عهد عتیق نقش موسیقی در مناسک عبادی و جشن‌ها به مراتب بیش از آن چیزی است که در اسفار پنجگانه مشاهده می‌شود. نخستین اشاره جدی به موسیقی در کتب بعدی عهد عتیق آنجاست که در کتاب اول سموئیل، سموئیل نبی دیدار پیامبرانی را به شائول^{۱۸} وعده می‌دهد که در حالی که از کوه جبعه پایین می‌آیند با نوای کینور و نول^{۱۹} (نوعی ساز زهی) و دف و حالیل^{۲۰} (نوعی ساز بادی) به نبوت می‌پردازند (سموئیل اول، ۱۰: ۵). همچنین، در جای دیگری از همان کتاب نقل شده است که چگونه داوود روح پلیدی را که از جانب خدا شائول را آزار می‌داد با نواختن کینور از وی دور می‌ساخت (سموئیل اول، ۱۶: ۲۳). براساس گزارشی از کتاب دوم سموئیل، در پی فتح اورشلیم به فرماندهی داوود، انتقال صندوق عهد و شادی و سرور داوود و سایر قوم بنی‌اسرائیل در حرکت به سوی آن شهر با آواز و نواختن سازهایی از جمله نول و کینور و دف و صلصلیم^{۲۱} (یک نوع سنج) و منغنعیم^{۲۲} (احتمالاً همان عود مصری) همراه بوده است (سموئیل دوم، ۶: ۵). ناگفته نماند که نقش داوود در نهادینه‌ساختن نیایش همراه با موسیقی بسیار کلیدی دانسته می‌شود و، براساس شواهد، شیوه نیایش موسیقایی که برای قرن‌ها در معبد رعایت می‌شد منسوب به داوود و عمل به وصیت او بوده است (دقیقیان، ۱۳۷۸: ۶۴).

در کتاب *تواریخ/ایام*، که نویسنده آن احتمالاً کاهنی (یا لاوی‌ای) از اعضای گروه موسیقی معبد بوده است، ملاحظه می‌شود که پرداختن به موسیقی ناگهان به برجسته‌ترین خدمت در مناسک عبادی تبدیل می‌شود؛ به طوری که در جای‌جای آن کتاب می‌توان اشاراتی درباره جشن‌های مذهبی و مناسک همراه با موسیقی یافت. در باب ۲۵ کتاب اول *تواریخ/ایام* شرح مفصلی از کم‌وکیف‌گزینش اعضای گروه نوازندگان و سرایندگان عبادتگاه از سوی داوود برای ابلاغ پیام خدا همراه با نوای مصیلتییم^{۲۳} (سنج) و نول و کینور آمده است. بنا بر گزارش باب ۵ کتاب دوم *تواریخ/ایام*، پس از اتمام بنای معبد در اورشلیم به دست سلیمان، ۱۲۰ نفر از کاهنان با نواختن حصوره به جمع نوازندگان گروه موسیقی پیوستند. در این گزارش از همنوایی نوازندگان و خوانندگان سخن به‌میان آمده؛ به گونه‌ای که نوازندگان و خوانندگان «مثل یک نفر به یک آواز در حمد و تسبیح خداوند به صدا آمدند» (*تواریخ دوم*، ۵: ۱۱-۱۴). محقق موسیقی یهود، ایلدن، بر آن است که در این زمان بوده که ساز حصوره به مجموعه سازهای موجود در گروه موسیقی خانه خدا افزوده شده است (Elden, 2003: 2).

با توجه به آنچه تا کنون گفته شد، این‌طور به نظر می‌رسد که موسیقی از ادوار کهن در حیات و فرهنگ یهود نقشی

مراسم غیردینی و هم در موسم اندوه (یوب، ۳۰: ۳۱) نواخته می‌شده، در زمان سلیمان یکی از سازهای مورد استفاده در گروه موسیقی (ارکستر) معبد بوده است و بعدها در زمان معبد دوم ساز اصلی در گروه موسیقی معبد شناخته شد (Ibid: 46).
 نحیمیا، ۲۷: ۱۲). بنا بر گزارش یوسفوس، این ساز دارای ده سیم (زه) بوده که نوازنده با استفاده از مضراب آن‌ها را به صدا درمی‌آورد (Josephus, 1933: 523). هرچند در کتاب اول سموئیل آمده است که داوود نبی آن را با انگشتان می‌نواخته است (سموئیل اول، ۱۶: ۱۴-۲۳). احتمال می‌رود که اندازه کینور بین ۵۰ تا ۶۰ سانتی‌متر بوده باشد؛ در این صورت، صوت تولیدشده به وسیله آن در محدوده فرکانس صوتی آلتو قرار می‌گرفته است. این احتمال از بررسی نمونه‌های مصری آن، که از عصر باستان به جا مانده است، برمی‌آید. گفتنی است این ساز از ابتدا مورد استفاده سامی‌ها بوده است و بعدها مصریان از آن، با حفظ نام سامی‌اش، استفاده کردند (Bayer and Avenary, 2007: 641). بر طبق میسنا، زه‌های کینور از روده کوچک گوسفند ساخته شده بود (The Mishnah, kinnim, 3:6).

نول^{۱۹}

نول دومین ساز عمده در گروه موسیقی معبد است و، آن طور که یوسفوس می‌گوید، دارای دوازده زه بوده است. هرچند داوود در کتاب مز/میر آن را سازی دارای ده زه خوانده است (مز/میر، ۳۳: ۲). این ساز، که با انگشتان و بدون استفاده از مضراب نواخته می‌شده، دارای ابعادی بزرگ‌تر از کینور بوده و در نتیجه طنینی ژرف‌تر از آن داشته است. ظاهراً این ساز محدوده صوتی بیش از یک اکتاو را شامل می‌شده است (Bayer and Avenary, 2007, 642). بنا بر گزارش میسنا، زه‌های آن از روده بزرگ گوسفند ساخته شده بود (The Mishnah, kinnim, 3:6).

سازهای بادی

شوفار^{۲۰}

نوعی شیپور است که از شاخ طبیعی حیواناتی چون قوچ ساخته می‌شود. این ساز تنها آلت موسیقی باستانی است که تا امروز کاربرد خود را در جشن‌ها و اعیاد دینی، به‌ویژه عید سال نو، حفظ کرده است. در این عید، برای یادآوری عهد خداوند با ابراهیم، اسحاق، و یعقوب و همچنین به یادبود قربانی پسر ابراهیم و قوچی که جای‌گزین وی شد در شوفار دمیده می‌شود. این ساز، که دارای صدایی بوق‌مانند است، ساختاری کاملاً طبیعی دارد و تولید نت‌های گوناگون با آن فقط از طریق

دیدیم، در آنجا گفته شده که پس از افتتاح معبد مجموعه نواحی که از سرایندگان به همراهی آلات موسیقی برمی‌خاست درست همانند صدایی یگانه به گوش می‌رسیده است (تور/ریخ دوم، ۵: ۱۳).

از آنجا که فراگیری موسیقی در این عصر به سبب لایوان منحصر بود، متأسفانه، پس از تخریب معبد دوم در سال ۷۰ میلادی و تحریم استفاده از آلات موسیقی از جانب ربیان، عظمت و شکوه هنر آنان در پی گریختن از اورشلیم و پراکنده شدن این قوم در نقاط مختلف جهان به فراموشی سپرده شد و اخباری از کم‌وکیف آن برای آیندگان باقی نماند. عامل دیگری که به بی‌اطلاعی ما از موسیقی وابسته به آلات در آن عصر دامن می‌زند نبود رسم الخطی ویژه برای ثبت و ضبط موسیقی در آن زمان است (Elden, 2003: 2). با وجود این، بی‌تردید می‌توان با استناد به برخی متون تاریخی و با توجه به نام سازهای موسیقی یادشده در کتاب مقدس و همچنین یافته‌های باستان‌شناختی از بقایای آن سازها تا حدی از چگونگی موسیقی در آن عصر اطلاع یافت.

سازهای موسیقی در عهد عتیق

سازهای موسیقی نام‌برده شده در کتاب مقدس عبری به سه گروه تقسیم می‌شود: بادی؛ زهی؛ کوبه‌ای. از آنجا که نام این سازهای باستانی تحت عناوین عبری آن‌ها به ما رسیده و امروزه دیگر از بیشتر آن‌ها استفاده نمی‌شود، مطابقت دادن بی‌چون‌وچرای آن‌ها با سازهایی که امروزه به‌عنوان سازهای باستانی می‌شناسیم با احتمال خطای بالایی همراه خواهد بود. گاه در ترجمه‌هایی که از کتاب مقدس به زبان‌های دیگر صورت گرفته است اشتباهاتی در تطبیق نام این سازها با سازهایی که امروزه می‌شناسیم مشاهده می‌شود. مثلاً، در ترجمه انگلیسی (نسخه کینگ جیمز) کتاب *دانیال*، باب سوم، آیه پنجم، کلمه sackbut (نوعی ساز بادی معمول در انگلستان) معادلی برای کلمه سَبِخا (سازی باستانی از خانواده سازهای زهی!) در نظر گرفته شده است (Lockyer, 2004: 49). از این رو، در این مطالعه از به‌کارگیری اسامی معادل برای این سازها صرف‌نظر شده و به جای آن، ضمن حفظ نام عبری این آلات، توضیح مختصری در باب هر یک از آنان داده شده است.

سازهای زهی

کینور^{۱۸}

سازی است از خانواده چنگ و آن طور که از عهد عتیق فهمیده می‌شود ساز مورد علاقه داوود بوده است. نام آن بیش از پنجاه بار در کتاب مقدس آمده است. این ساز، که هم در اعیاد و

می‌شده. به رابطه‌ای بین عوگاب و عبوب پی برد. گفته می‌شود که از عوگاب ابتدا در عصر معبد اول استفاده می‌شد؛ تا اینکه به علت ظرافت و شکنندگی فوق‌العاده بالای خود جایش را به عبوب، که از ساختار محکم‌تری برخوردار بود، داده است (Bromiley, 1979: 443). با این همه، برخی شواهد در کتاب مقدس وجود دارد که بر زهی بودن عوگاب صحنه می‌گذارد و همین امر تصمیم‌گیری درباره‌ی این ساز را بغرنج می‌کند. یکی از این شواهد این است که نام این ساز همواره در کنار نام یکی دیگر از سازهای زهی آورده شده است (Ibid). علاوه بر این، در آیه‌ی دوم از مزمور ۱۵۱ نسخه‌ی قمران کتاب مقدس عبری (11^{QPsAp})، از زبان داوود نقل شده که «دستانم عوگاب را و انگشتانم کینور را ساخته‌اند.» برخی محققان این شواهد را مؤید زهی بودن عوگاب دانسته‌اند.

سازهای کوبه‌ای

مصیلتییم، صلصلیم^{۲۷}

این دو اسم احتمالاً بر نوعی سنج اطلاق می‌شده است. مصیلتییم، که بعدها صلصلیم خوانده شد، همواره در بین سازهای گروه موسیقی معبد حضور داشته است (Idelsohn, 1992: 15). سنج‌هایی که در پی حفاری‌ها در ارض مقدس یافت شده‌اند از جنس برنز بوده و به شکل بشقاب‌هایی به قطر ۱۲ سانتی‌متر هستند که در مرکزشان یک تورفتگی وجود دارد. این سنج‌ها را لایوان در معبد می‌نواخته‌اند (Bayer and Avenary, 2007: 642).

منعنعیم^{۲۸}

تنها جایی که در کتاب مقدس از این ساز نام برده می‌شود کتاب دوم سموئیل، باب ۶، آیه‌ی ۵ است؛ آنجا که ماجرای انتقال صندوق عهد به اورشلیم همراه با ساز و آواز نقل می‌شود. در ذکر همین ماجرا در کتاب اول تواریخ/یام، باب ۱۳، آیه‌ی ۸، به جای نام این ساز نام مصیلتییم آورده شده است. صرف‌نظر از این موضوع، می‌توان با استفاده از ریشه‌شناسی کلمه‌ی منعنعیم به حدس‌هایی درباره‌ی این ساز دست یافت. ریشه‌ی این کلمه در زبان عبری «ننع» است که به معنی تکان دادن است. احتمال می‌رود این ساز همان سیستم^{۲۹} یا عود مصری باشد که مانند جفجغه با تکان دادنش صوت تولید می‌شود (Lockyer, 2004: 62).

عصر پراکندگی، موسیقی کنیسانی

تخریب آلات موسیقی

پس از تخریب معبد دوم در سال ۷۰ میلادی، به‌نظر می‌رسید که موسیقی برای همیشه از فرهنگ یهود رخت بر بسته و نه تنها

جابه‌جا کردن دهانه‌ی ساز نسبت به دهان نوازنده‌ای که در آن می‌دمد امکان‌پذیر است. چنین محدودیتی در ساختار این ساز سبب شده تا شوفار از میان همه‌ی سازهای موسیقی باستانی غیرموسیقایی‌ترین آن‌ها شناخته شود (Idelsohn, 1992: 10). در باب سوم، آیه‌ی پنجم کتاب *دانیال*، به سازی با نام آرامی کرنا (معادل کِرِن در عبری) اشاره شده است که بایر و اونری، دو محقق موسیقی یهود، احتمال می‌دهند همان شوفار باشد (Bayer and Avenary, 2007: 642).

حصوصره^{۲۱}

حصوصره نیز متعلق به خانواده‌ی شیپور بوده و عموماً از فلزاتِ بالارزشی چون نقره ساخته می‌شده است (Ibid: 641). ظاهراً این ساز از مصر وارد موسیقی یهود شده است؛ هرچند آشوری‌ها نیز با آن آشنایی داشته‌اند (Idelsohn, 1992: 10). از حصوصره عمدتاً در مناسک قربانی معبد استفاده می‌شده است. این ساز دارای سرشتی مشابه شوفار بوده و فقط کاهنان (از نسل هارون) - و نه لایوان - اجازه داشتند در آن بدمند. بنا بر گزارش یوسفوس، حصوصره استوانه‌ای شکل و طول آن حدوداً به اندازه‌ی یک ذراع بوده است (Josephus, 1933: 367, 369; Ibid: 11).

حالیل^{۲۲}

این ساز عضو باستانی خانواده‌ی سازهای بادی چوبی است و یکی از محبوب‌ترین سازها نزد عموم یهودیان بوده است. ساختار آن متشکل از دو لوله‌ی صوتی و احتمالاً تنها یک زبانه (قمیش) بوده است (Bayer and Avenary, 2007: 641). نام این ساز در میان سازهای مورد استفاده در معبد اول یافت نمی‌شود؛ اما در عصر معبد دوم فقط در دوازده روز عید در سال برای فزونی‌بخشیدن به سرور و شادی از آن استفاده می‌شده است (سموئیل اول، ۱۰: ۵؛ اشعیا، ۳۰: ۲۹). نواختن این ساز در شب‌ات مجاز نبوده؛ زیرا، مانند نول و کینور، ساز مذهبی به شمار نمی‌آمده است (Idelsohn, 1992: 12).

عوگاب^{۲۳}

نام این ساز در چهار جای عهد عتیق آمده است: پیدایش ۴: ۲۱؛ مزامیر ۱۵۰: ۴؛ یوب ۲۱: ۱۲؛ ۳۰: ۳۱. با این حال، در مورد آن ابهامات فراوانی وجود دارد. برخی بر آن‌اند که این ساز نوعی ساز زهی از خانواده‌ی چنگ بوده است. اما رأی غالب بر این است که نوعی ساز بادی از خانواده‌ی فلویت بوده باشد. معادل آرامی عوگاب در ترگومیم^{۲۴} عبوبا^{۲۵} است. می‌توان از شباهت این نام آرامی با نام عبوب^{۲۶} - که ساز بادی مورد استفاده در اواخر عصر معبد دوم بوده و ظاهراً به یک تک لوله‌ی صوتی از ساز حلیل اطلاق

اطراف نمایندگان موسوم به آنشه مَعَمَد^{۳۲} (به معنی نمایندگان مردم) به اورشلیم گسیل دارند تا از جانب آن‌ها در مناسک قربانی شرکت و برای آن‌ها دعا کنند. این نمایندگان، در آن ایام، دانش و اطلاعاتی را که در اورشلیم در مورد موسیقی معبد کسب کرده بودند با خود به خانه‌هایشان می‌بردند (Gradenwitz, 1949: 69).

بدین ترتیب، در اوایل عصر پراکندگی، خواندن دعاها به طور دسته‌جمعی در کنیسا، از همان شیوه‌های سرودخوانی در عصر معبد پیروی می‌کرد. مثلاً، دعایی مانند شِمَع^{۳۳} را، که برای همگان شناخته شده بود، جمیع حضار در کنیسا به طرز اونیسون می‌خواندند. دعای شِموئه عسره^{۳۴} را، درست به شیوه معمول در عصر معبد، کاهن مخصوص برگزاری مراسم قرائت می‌کرد و سایر حضار به طور اونیسون پاسخ می‌دادند. مزامیر نیز، که بخش مهمی از دعای دسته‌جمعی در کنیسا را تشکیل می‌داد، در آغاز به فرم تهلیل خوانی سراییده می‌شد؛ اما در این مورد تهلیل خوانی خیلی زود جای خود را به سرایش اونیسون داد (Cohen, 1901: 120).

این اسلوب باستانی تا قرن ششم میلادی در کنیسا پابرجا بود. از جمله فرم‌های ویژه‌ای که تا پیش از این قرن در سرودخوانی کنیسا نقش مهمی ایفا می‌کرد فرمی بود که در سرایش مزامیر از آن استفاده می‌شد و به «مزمورخوانی» مشهور بود (Bayer and Avenary, 2007: 644).

مزمورخوانی

از آنجا که طول آیات در مزامیر به شدت متغیر است، نمی‌توان آن‌ها را در هیچ قالب موزون شعری جای داد. از این رو، برای سرایش آهنگین یک مزمور به فرمی ویژه نیاز بود تا این شرایط را تعدیل کند. به‌عنوان راه‌حل، در فرم مزمورخوانی یا همان سالمودی^{۳۵}، نه تعداد همه هجاهای یک آیه، بلکه تعداد هجاهای مؤکد بود که اهمیت یافت. هر آیه را به دو بخش (مصرع) تقسیم می‌کردند و برای هر مصرع یک جمله موسیقایی ویژه، که دارای ساختار سه‌بخشی بود، در نظر می‌گرفتند. این سه بخش در مصرع اول عبارت بودند از حرکت آغازین^{۳۶}، دانگ ازبرخوانی^{۳۷}، و کادانس میانی^{۳۸} و در مصرع دوم عبارت بودند از حرکت آغازین، نت ازبرخوانی، و کادانس پایانی^{۳۹}. هر جمله موسیقایی که از در کنار هم نهادن این بخش‌ها ایجاد می‌شد الگویی تشکیل می‌داد که تا آخر مزمور و در همه آیات آن حفظ می‌شد. در تصویر ۱ نمونه‌ای از این نوع تقسیم‌بندی آیات مطابق فرم مزمورخوانی ملاحظه می‌شود.

موسیقی بی‌ارتباط با مناسک دینی، بلکه موسیقی مورد استفاده در مراسم عبادی و تمام آلات مربوط به آن نیز به نشانه اندوه و سوگ عمومی ناشی از این واقعه ناگوار وانهاده شود. این سوگواری عمومی مخالفت‌های پیشین ربی‌ها را با پرداختن به موسیقی بی‌ارتباط با مناسک عبادی قوت بخشید. دلیل عمده این رویکرد ربی‌ها را در خصوص موسیقی می‌توان در گسترش و نفوذ فرهنگ و هنر یونانی در بین اقوام و ملل آن دوران یافت. در آن عصر، موسیقی یونانی، که به‌عنوان مصداق بارز موسیقی غیردینی^{۴۰} از هر آرمانی تهی گشته بود و اغلب موجبات عیاشی و لهو و لعب را فراهم می‌ساخت، به سایر ملل راه یافته و جهانی شده بود (Idelsohn, 1992: 93). بدین ترتیب، از آنجا که هیچ امیدی برای ایجاد تحول فرهنگی گسترده از سوی قومی که به‌تازگی سرزمین خود را از دست داده بودند وجود نداشت، استفاده از هر نوع آلت موسیقی در عرف عام یادآور موسیقی «کفرآمیز» یونان بود و ربی‌ها آن را نکوهش می‌کردند. همین امر باعث شد تا هر نوع استفاده روحانی از آلات موسیقی به فراموشی سپرده شود. و این پایان سرگذشت موسیقی وابسته به آلات به سبک لایوان بود.

با آنکه حذف آلات موسیقی از صحنه فرهنگ یهود به‌راحتی صورت پذیرفت، صوت انسان، این یگانه صوت موسیقایی انکارناپذیر و جدایی‌ناپذیر از سرشت آدمی، همچنان حضور خود را در عرصه هنر یهود حفظ کرد و بدین ترتیب موسیقی مبتنی بر صوت انسان در کنیسا به حیات خود ادامه داد. این محدودیت در استفاده از آلات موسیقی در سرودخوانی مذهبی اثرهای اجتناب‌ناپذیری در سبک و شکل^{۴۱} موسیقی مورد استفاده در کنیسا نهاد. نکته مهم دیگر این بود که در این دوران، مناسک قربانی جای خود را در تشریفات مذهبی به عبادات دسته‌جمعی داده بود و در اینجا، برخلاف عصر معبد، این کلمات بودند که بیش از هر چیز می‌بایست طیف وسیعی از عمیق‌ترین احساسات یهودیان را در پیشگاه خداوند بیان می‌کردند (Bayer and Avenary, 2007: 643). بی‌تردید، بیان چنین عمقی از احساس فقط با زبان شعر و موسیقی امکان‌پذیر بود؛ همین امر باعث شد تا در طی قرون بعدی تحولات چشم‌گیری در سرودخوانی مذهبی یهود رخ دهد.

ریشه‌های موسیقی کنیسایی در موسیقی عصر معبد

با این همه، باید توجه کرد که شکل‌گیری اولیه نغمات کنیسایی بیش از هر چیز مدیون همان اسلوب سرایندگی لایوان در عصر معبد بوده است. در عصر معبد، مرسوم بود که مردم از شهرهای

1st Half-Clause

INITIUM TONE OF RECITATION MEDIAL CADENCE

2. Hashama-yimmesaperim ke- vod el,

2nd Half-Clause

INITIUM TONE OF RECITATION FINAL CADENCE

uma'-a-seh yaday mag- gid ha-raki--a.

تصویر ۱. تقسیم‌بندی یک آیه از مزامیر داوود مطابق فرم سالمودی

مأخذ: Bayer and Avenary, 2007: 644

سرایش، دیگر طول ابیات یا تعداد هجاهای آن‌ها اهمیت نداشت. هجاهای کلمات را به هنگام خواندن آن قدر می‌کشیدند تا هر هجا بیش از یک نُتِ موسیقی را در بر گیرد؛ بدین ترتیب، جملات موسیقایی منطقی و خوشایندی در چارچوب مُد انتخاب‌شده ایجاد می‌شد.

کانتیلاسیون^{۴۴}

تا پیش از آغاز قرن ششم میلادی، یک مشکل بزرگ در سرایش آهنگین متون کتاب مقدس وجود داشت. مشکل این بود که در سبک‌های سرایش موجود تا آن زمان وقف‌ها و اوج و فرود جملات و عبارات صرفاً به قصد آهنگین‌ساختن آن‌ها انجام می‌شد؛ به طوری که بعضاً معنا قربانی قالب می‌شد و چنین قرائتی گاه به تعبیر نادرست از متن منجر می‌گردید. در واقع، مشکل اساسی این بود که تا آن زمان علائم نگارشی خاصی برای مشخص‌ساختن تکیه صدا در آیات کتاب مقدس ابداع نشده بود و لذا سرایش آهنگین متن، به صورتی که در بالا شرح داده شد، ممکن بود برای همیشه به درک معنای درست متن آسیب وارد سازد. از قرن ششم میلادی، اخباری‌های یهودی (مسوره‌ای‌ها)^{۴۵}، که معتقد بودند نحوه درست قرائت متون مقدس به وسیله روایات به دست آن‌ها رسیده، نخستین تلاش‌ها را برای ابداع چنین علائمی، که هم آهنگین باشند و هم نحوه قرائت درست متون را ارائه دهند، انجام دادند؛ هرچند به‌نظر می‌رسد که مسوره‌ای‌ها مبتکران این ایده نبودند و پیش از آن‌ها کلیساهای سوریه و بیزانس و حتی گروه اقلیت سامری‌ها نیز دست به کار شده بودند. در هر حال، توسعه این علائم فرایندی درازمدت بود که سرانجام بین سال‌های ۹۰۰ تا ۹۳۰ میلادی با تلاش‌های هارون بن آشر^{۴۶} به نقطه اوج خود رسید (Bayer and Avenary, 2007: 649-650). در این زمان، بن آشر یک سیستم نشانه‌گذاری برای مشخص کردن تکیه صدا ابداع کرد و برای اولین بار نسخه‌ای از کتاب مقدس عبری را با علائم خود به‌وجود آورد (Pasternak, 2002: 20). بن آشر، با به‌کارگیری علائم خود در نگارش کتاب مقدس، به سبک کانتیلاسیون، که سبکی ویژه در سرایش آهنگین و در عین حال صحیح متون

پس از اینکه رهبر سرایندگان یک یا دو آیه از مزامور را می‌خواند، جمعیت جمله موسیقایی را جذب و بلافاصله تولید می‌کردند. این فرم سرایش مزامیر، که در عبادات دسته‌جمعی پیروان هر دو کیش یهود و مسیحیت از آن استفاده می‌شد، با آنکه ریشه در کنیسا داشت، به علت کسالت‌بار بودن و ناسازگاری با طبع پُرشور یهودیان، پس از مدتی اهمیت خود را در بین ایشان از دست داد (همان).

پیدایش پیوتیم^{۴۰}

ظهور پیوتیم (به معنی اشعار) در قرن ششم میلادی تغییراتی در شکل سنتی سرودخوانی در کنیسا فراهم آورد (Pasternak, 2002: 14-15). پیوتیم سرودهایی روحانی و مذهبی بودند که با نغمات مشخصی خوانده می‌شدند. نغمه این سرودها را مؤلف آن‌ها یا رهبر سرایندگان کنیسا، که در این دوره حَزَّان^{۴۱} نامیده می‌شد، مشخص می‌کرد. این نغمات قطعاً غنی‌تر از نغمه‌های ساده پیشین بودند و ایجاد آن‌ها مستلزم دانش موسیقی و ذوق هنری بیشتری بود. نقش حَزَّان در این دوران، به‌عنوان سراینده تک‌خوان، بسیار برجسته‌تر و تأثیرگذارتر از رهبر سرایندگان در قرون پیش از آن بود. اغلب پیش می‌آمد که حَزَّان در حین ادای جملات پیوتیم، در یک لحظه الهام‌بخش، تغییری خوشایند و بدیع در نحوه سراییدن یک جمله ایجاد می‌کرد که جماعت شنونده آن را دریافت و تکرار می‌کردند و تا پایان سرود حفظ می‌شد. بدین ترتیب، آن جمله موسیقایی جدید به یک واحد آهنگین معین و شناخته‌شده در موسیقی عبادی کنیسا تبدیل می‌شد (Cohen, 1901: 120).

پیوتیم به همان سبک مزامیر کتاب مقدس نوشته می‌شدند. یعنی ابیاتشان در تعداد کل هجاها متفاوت و در تعداد هجاهای مؤکد یکسان بودند. اما این بار برای سرایش آهنگین این ابیات از روش دیگری استفاده شد و آن پیروی از اسلوب موسیقی «مُدال» بود (Bayer and Avenary, 2007: 651). این اسلوب از موسیقی یونان باستان، که پایه‌های نظری آن بر مُدهای گوناگون پایین‌رونده (بم‌شونده) استوار بود، نشئت گرفته بود. هر مُد از یک تا چهار تتراکورد^{۴۲} تشکیل شده بود.^{۴۳} در این سبک

صدایش را به گونه‌ای اغراق‌آمیز تغییر می‌داد تا نظر شنوندگان را به صوتش جلب کند (Elden, 2003: 12). همچنین، در اقوال ربیان قرون بعد، می‌توان اهمیت سرایش *تورات* را با صوت و آهنگی خوش دریافت. مثلاً، در قرن دوم میلادی، ربی عقیوا توصیه کرده بود که اسفار با آهنگی خوش خوانده شوند؛ «چرا که هرکس چنین نکند به آن [تورات] و ارزش حیاتی دستوراتش بی‌اعتنایی کرده است» (The Babylonian Talmud, Sanhedrin, 99a-b). در بسیاری از نوشته‌های تلمودی آمده که در قرن سوم میلادی، پدر آریکا^{۴۷} (۱۷۵-۲۴۷ م)، مشهور به راو^{۴۸}، آیه ۸ از باب ۸ کتاب نحیم^{۴۹} را این‌طور تفسیر کرد که منظور از روشن خواندن کتاب خدا همان رعایت خوش‌آهنگی در قرائت آیات بوده است (Paternak, 2002: 20).

بدین ترتیب، ملاحظه می‌شود که سرایش آهنگین عهد عتیق نه تنها نکوهیده نیست، بلکه بسیار هم به آن توصیه شده است. شاید بتوان این مسئله را مشابه اهمیت تلاوت قرآن مجید با صوتی خوش در بین مسلمانان دانست. در واقع، نقش و کارایی کانتیلاسیون در قرائت عهد عتیق تا حدودی مشابه تجوید در قرائت قرآن است. البته، ذکر این نکته لازم است که علائم تجوید در قرائت قرآن، با آهنگی که قاری در هنگام تلاوت به آیات می‌دهد، ارتباطی ندارد. در حالی که علائم کانتیلاسیون، که به طعمیم^{۵۰} مشهورند، علاوه بر کاربرد تجویدی، کاربرد موسیقایی نیز دارند.

مقدس بود، رسمیت بخشید. تا پیش از آن، این سنت به طور شفاهی منتقل می‌شد.

در سرایش عهد عتیق به فرم کانتیلاسیون، هر آیه از عهد عتیق با رعایت آهنگ علائمی که در ذیل کلمات آن آیه قرار گرفته‌اند خوانده می‌شود. قرار گرفتن این علائم- که هر یک نام مخصوصی دارند- در بالا یا پایین هر کلمه قرائت‌کننده را ملزم می‌کند تا در حین قرائت آن کلمه از آهنگ خاص مربوط به آن علامت پیروی کند (Shiloah, 1992: 100-103). ذکر این نکته لازم است که این علائم، برخلاف سیستم نت‌نویسی امروزی، به هیچ‌وجه تحلیلی نیست و سراینده برای اطلاع از ملودی مورد نظر هر علامت صرفاً متکی به مهارت گوش و قدرت حافظه خود است.

به طور کلی، هر چند سرایش عهد عتیق، که در سیر تحول خود در آهنگین‌ترین حالت به کانتیلاسیون ختم شد، در عصر پراکندگی از قوت بیشتری برخوردار شد، می‌توان ریشه‌های آن را در قرن پنجم پیش از میلاد یافت؛ زمانی که عزرا، پس از بازگشت از اسارت بابلی و مشاهده انحطاط دینی قوم یهود در اورشلیم، در خیابان‌های آن شهر پرسه می‌زد و با صدای بلند *تورات* را تلاوت می‌کرد تا شاید مردم از سرپیچی از قوانین آن دست بردارند و بار دیگر از دستورهای خداوند پیروی کنند. او برای آنکه صدایش در همه‌جا بازار به گوش همگان برسد، به هنگام تلاوت بخش‌های آغازی، میانی، و پایانی آیات، آهنگ

نتیجه

اسارت بابلی، از رفاه بیشتری برخوردار شده بودند، موسیقی به هنری مقدس تبدیل شد؛ هر چند تعلیم و تعلم آن فقط در انحصار خاندان لاوی قرار داشت.

تخریب معبد دوم در سال ۷۰ میلادی شیرازه هویت فرهنگی این قوم را از هم گسیخت. بنابراین، یهودیان، که با از دست دادن مآمن دینی خود بدون هیچ سدی در ارتباط مستقیم با فرهنگ آمیخته به شرک یونانیان قرار گرفته بودند، استفاده از سازهای موسیقی را، که در بین یونانیان بسیار مرسوم بود، حداقل در مناسک دینی خود تحریم کردند. بنابراین، در پایان هزاره نخست میلادی، فقط صورت مجاز موسیقی دینی در نزد این قوم همان سرودخوانی در کنیسا بود.

ملاحظه شد که چطور شرایط و حوادث تاریخی در هر دوره شکل موسیقی در فرهنگ دینی یهود و همچنین رویکرد یهودیان متدین را نسبت به موسیقی تحت تأثیر قرار داده است. در هر زمان که شرایط زندگی برای این قوم سخت و جانکاه شده، توجه به موسیقی در میان آنان کمتر شده و از آب و تاب موسیقی مورد استفاده در مراسم عبادی‌شان کاسته شده است.

اولین بارقه‌های شکوفایی این هنر نزد قوم یهود در زمان حکومت داوود و فرزندش، سلیمان، زده شد؛ آن هنگام که یهودیان به رفاهی که خداوند وعده داده بود دست یافتند و فراغت پرداختن به موسیقی را پیدا کردند.

عصر معبد دوم نیز اوج شکوفایی هنر موسیقی در نزد یهودیان بوده است. در این عصر، که یهودیان، نسبت به دوران

پی‌نوشت‌ها

4. Uggab
5. Shofar
6. Hatzotzerah

1. Diaspora
2. Jubal
3. Kinnor

منابع

- دقیقیان، شیرین‌دخت (۱۳۷۸). *نردبانی به آسمان: نیایشگاه در تاریخ و فلسفه یهود*، ویدا، تهران.
- کتاب مقدس (۱۳۸۴). *ترجمه قدیم*، ایلام، تهران.
- منصوری، پرویز (۱۳۸۳). *تئوری بنیادی موسیقی*، نشر کارنامه، تهران
- Bayer, Bathja and Avenary, Hanoch (2007). "Music, History", *Encyclopaedia Judaica*, Editor in chief: F. Skolnik, Vol.14, Thomson Gale, Detroit.
- Bromiley, Geoffrey W. (1979). "Music", *The International Standard Bible Encyclopedia*, Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids.
- Cohen, Francis L. (1901). "Music, Synagogal", *The Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls, New York.
- Dead Sea Scrolls: The Qumrun Texts in English* (1996). Translated into English by Wilfred G. E. Watson, Brill, Leiden.
- Elden, Marsha Bryan (2003). *Discovering Jewish Music*, The Jewish Publication Society, Philadelphia.
- Gradenwitz, Peter (1949). *The Music of Israel: It's rise and growth through 5000 years*, W. W. Norton & Company, New York.
- Hirsch, Emil G. and Nowack, Wilhelm (1901). "Music and Musical Instruments", *The Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls, New York.
- Idelsohn, Abraham Z. (1992). *Jewish Music: Its Historical Development*, Dover Publications, Dover
- Josephus (1933). *Jewish Antiquities, Books V-VIII*, Translated into English by H. ST. J. Thackeray; Ralph Marcus, Harvard University Press, Cambridge.
- Lockyer, Herbert, Jr. (2004). *All The Music Of The Bible: An Exploration of Musical Expression in Scripture and Church Hymnody*, Hendrickson Publisher, Peabody.
- Pasternak, Velvet (2002). *The Jewish Music Companion: Historical Overview, Personalities, Annotated Folksongs*, Tara Publications, Owings Mills.
- Randel, Don Michael (2003). *The Harvard Dictionary of Music*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Shiloah, Amnon (1992). *Jewish Musical Traditions*, Wayne State University Press, Detroit.
- The Babylonian Talmud* (1961). Translated into English with notes, glossary and indices under the editorship of Isidore Epstein, Soncino Press, London.
- The Holy Bible* (1961). Authorized (King James) Version, Gideons International, Chicago.
- The Hebrew - English Bible according to the JPS 1917 Edition at: <http://www.mechon-mamre.org/>
- The Mishnah* (1933). Translated into English by Herbert Danby, D.D., University Press, New York.
7. Saul
8. Nevel
9. Halil
10. Tziltzalim
11. Mena'ane'im
12. Metziltayim
۱۳. به معنی «ستایش مر خدای را» که در ابتدا و انتهای مزمور ۱۵۰ دیده می‌شود.
۱۴. به معنی «زیرا که رحمت او تا ابدالآباد است» که در آخر همه بندهای مزمور ۱۳۶ تکرار می‌شود.
15. Responsorial
16. Antiphony
17. Melody
18. Harp
۱۹. (معادل‌های انگلیسی آلات موسیقی برشمارده‌شده در این بخش متعلق به ترجمه کینگ جیمز کتاب مقدس است و صرفاً برای آشنایی خواننده با نام این آلات در نسخه رسمی انگلیسی آورده شده است.)
20. Psaltery
21. Horn
22. Trumpet
23. Pipe
24. Organ
۲۵. Targumim, ترجمه و شروحي از کتاب مقدس عبری به زبان آرامی
26. Abbuba
27. Abub
28. Cymbals
29. Cornets
30. Sistrum
31. Secular
32. Form
33. Anshei Ma'amad
34. Shema'
35. Shemoneh 'Esreh
36. Psalmody
37. Initial Motion
38. Tone of Recitation
39. Medial Cadence
40. Final Cadence
41. Piyyutim
42. Hazzan
۴۳. Tetracord, مجموعه چهار نت متوالی که فاصله نت اول تا چهارم آن چهارم درست (دو و نیم پرده) باشد.
۴۴. برای اطلاعات بیشتر درباره اسلوب موسیقی مُدال ← منصوری، ۱۳۸۳: ۱۹۵-۱۹۶.
45. Cantillation
46. Masorettes
47. Aaron Ben Asher
48. Abba Arika
49. Rav
۵۰. آیه مزبور این است: پس آن‌ها کتاب خدا را به روشنی خواندند و سبب شدند تا آنچه را که می‌خواندند [ادیگران] بفهمند (حمیا، ۸: ۸).
51. Ta'amim